

De Heraut

door de

Gereformeerde Kerken in Nederland.

Het nadrukken van den inhoud van dit blad is verboden overeenkomstig de Wet op het Auteursrecht.

Zondag 17 September 1916. N^o. 2017.

Dit blad wordt geregeld des Vrijdags aan de geabonneerden verzonden. Blijven van medewerkers, ingezonden stukken en alles wat verder den inhoud van dit blad betreft, te adresseren aan de REDACTIE. Abonnementen en Advertenties aan de ADMINISTRATIE, Bureau: Warmoesstraat 59, te Amsterdam. Inzendingen, die later dan Zondag 's nachts 12 uur worden ontvangen, kunnen voor het nummer van die week niet meer in aanmerking komen.

Abonnementsprijs: franco aan huis, per drie maanden f 1.20, voor België per jaar f 5.30 bij vooruitbetaling, voor het verdere Buitenland en Ned.-Indië per jaar f 6 bij vooruitbetaling. Afzonderlijke nummers f .10. Abonnementen worden aangenomen door het Bureau te Amsterdam, Boekhandelen, Postdirecteuren enz. Advertenties: van 1 tot 8 regels f 1.20, voor elke regel meer f .20. Aanvragen en vermelding van Heidegaven f .12 per regel.

Van de Volleinding.

CCXVII.

ZESDE REEKS.

XI.

Hij verlost en redt, en Hij doet teekenen en wonderen in den hemel en op de aarde. Die heeft Daniel uit het geweld der leeuwen verlost.

Daniël 6 : 28.

We komen thans tot Daniel, op wiens geschrift we iets uitvoeriger moeten ingaan. Tweeërlei dringt hietoe. In de eerste plaats de ver strekkende betekenis van geheel Daniels optreden en van wat hij ons zelf desaan gaande bericht heeft, en ten andere de loochening van de echtheid van zijn achtergelaten geschrift, gelijk dit begon in de laatste jaren der 18e eeuw, klimmend in de negentiende eeuw doorging, en nog steeds ook van ethische zijde wordt doorgezet. Ook toch onder de ethische godgeleerden ging de bestrijding van de echtheid van het boek Daniel met zulk een hand over hand toenemende kracht door, dat ons noch ten onzent, noch in Duitschland ook maar één theoloog meer bekend is, die historisch aan Schleiermachers school zich aansloot, en toch voor de echtheid van het boek Daniel het pleit nog dorst opnemen. We behoeven slechts Kliefoth, Krauchfeld en Zundel te noemen, om te doen uitkomen, hoe Daniels geschrift ook onder de streng wetenschappelijke exegeten in Duitschland nog warme verdedigers vindt, maar even stellig staat vast, dat ge deze pleitbezorgers onder de ethischen niet meer vindt. Men moet zich, vooral wat het boek Daniel betreft, den loop van zaken helder voorstellen. In de pas opkomende Kerk des Nieuwen Testaments is het geloof aan de echtheid van het boek Daniel als vanzelf uit de heilige traditie van Israël overgegaan. Alleen van Porphyrius, een heidenschen zeloot, die het Christendom in zijn eerste opkomen fel bestreed, wordt ons gemeld, dat hij de loochening van de echtheid van Daniels geschrift aandorst. Dit feit is ons door den kerkvader Hieronymus medegedeeld, die tevens op de onbeduidendheid en nietszeggendheid van Porphyrius' beweren afdoende kritiek gaf. Sinds echter is de echtheid van het boek Daniel alle eeuwen door zoo onder de Oostersche als onder de Westersche Christenen, en evengevoerd onder de Roomsche als onder de Protestantsche theologen, vaste regel geweest, iets wat gelijkelijk geldt van de Lutherische en de Gereformeerde exegeten. Eerst in den jammerlijken tijd van geloofsverval die met de opkomst van het Rationalisme inging, heeft het ongeloof, even beslist als tal van andere heiligheden in de Schrift, zoo ook het boek Daniel aangetast. Het begon bij Michaels. Dit vond bijval bij diens geestesverwanten Berthold en Gesenius, en later vooral in de Wette, en na hen en op hun voetspoor hebben toen Rosenmüller, Hitzig, Knobel, Ewald en Lucke den strijd tegen dit Oud-Testamentisch geschrift voortgezet. En sinds hebben Kamphausen, Gall, Riessler en Marti, naar ze zich inbeelden, voor goed aan dit Oud-Testamentisch geschrift den genadeslag toegebracht. Een hunner schreef zelfs in 1901: 'De poging, nog tot in den laatsten tijd aangewend, om ter wille van de oude traditie de herkomst van het boek Daniel uit den tijd der ballingschap te handhaven, verdient zelfs geen wederlegging meer'.

Nu staat hier van Hengstenberg tot Zundel gelukkig een even achtbare reeks van mannen der wetenschap tegenover, die, aan deze kritiek alle eere der wederlegging gevend, met beslistheid voor het standpunt der vaderen zijn opgekomen. Men versta dus wel, dat de Kerk van alle eeuwen zich onder het oud en het nieuw Verbond aan de volstrekte geloofwaardigheid van Daniels geschrift heeft vastgeklemd, en dat de tegenspraak der kritiek nog geen anderhalve eeuw zich geroerd heeft, opgekomen is in de geloofloze dagen van het kiste Rationalisme, en, zoo men de ethische school ter zijde afschuilt, dusver nog uitsluitend onder de modernen en half afgedooften bijval vond. Hengstenberg, Havermick, Ebrard, Delitzsch, Hofmann, Anberlen, Keil, Kliefoth, Krauchfeld en Zundel, om alleen deze gevierde namen te noemen, hebben, wel verve van met deze geloofloze kritiek med af te dolen, veeleer nog moeite ontnieu, om alle tegenspraak in haar onhoudbaarheid ten toon te stellen, en met kracht en beslistheid voor de volwaardigheid van het boek Daniel op te komen. Ook onder de Joden

houdt het geloof aan het boek Daniel nog steeds aan. Zelfs is in Gallicie van den Jood Peisach Thau, te Voslau-Gairnfairen, nog pas een geschrift in twaalf hoofdstukken verschenen, ten betooge, dat ook de thans woedende wereldoorlog geheel beantwoordt aan wat door den Profet Daniel was aangekondigd. Al kan nu aan dit geschrift van Peisach Thau, daar hij koopman was en geen rabbijn, geen hooge wetenschappelijke betekenis worden toegekend, toch verdient het de aandacht, dat ook onder Israël het vasthouden aan Daniels profetie zulk een betekenis behield.

Natuurlijk mag en moet van meet af op dit eeuwenlange gebruik van Daniel zoo in de oude als in de Christelijke kerk volle nadruk worden gelegd. Het is steeds in hooge mate verstandig, indien het geloof aan een indrukwekkende verschijning of gebeurtenis eeuw na eeuw stand houdt, en daarna voor het eerst aangetast en verzwakt wordt in een periode, waarin twijfelzucht en onloof de vastigheid der beelden in Christus Kerk begint los te wraken. Kon men zeggen, dat Michaels en zijn medpleiters voor het overige warm-geloofige mannen waren geweest, en dat ze slechts op dit één punt van Daniel ernstige tegenspraak hadden doen verluiden, men zou van zelf aan hun protest nog meerdere waarde kunnen toekennen. Maar zoo stond het van meet af niet. Het stond bij het eerste verzet dat opkwam, zoo heel anders. Michaels en de zijnen waren nog niet wat wij 'modernen' noemen. Er was in hun overtuiging een nog te waarneembare supra-naturele neiging. Maar zóóver was bij deze mannen toch het ongeloof reeds voortgeschreden, dat ze met de groote geloofsmysterien reeds gebroken hadden, en op tal van wonderen heiligheden met twijfelenden blik neerzagen. Zoo had men in hen niet te doen met vurige geloofsheiden, die slechts op dit ene punt aan het wankelen waren geraakt, maar moet veeleer erkend, en steeds in het oog gehouden, dat in heel dezen kring van tegensprekers anker na anker was prijsgegeven, en dat hun geloofssterkte, althans bij hun studien en in hun wetenschappelijke werken, reeds met 40 van de 100 pct. gedaald was. Steeds is die geloofsverwatering bij deze gekmakte belijders toen verder doorgegaan. Schier in elk tiental jaren werd opnieuw een fundamentstuk van onder het geloofsgebouw van deze mannen weggenomen. En nu zijn velen reeds zoover, dat ze niet aarzelen zelfs de zondeloosheid en onbesmette heiligheid van den Christus prijs te geven.

Heil tegenover dit loslaten van de H. Schrift werd toen door deze mannen steeds meer in het subjectieve gezocht, en het is hietaan, dat ze een tijdlang zelfs zeker succes dankten. Vergoot toch niet, dat de meer getrouwe belijders bij hun vasthouden aan de Heilige Schrift maar al te vaak verliepen in een te eenzijdig nadruk leggen op het uitwendige van de Openbaring. Hoevele reeksen van predikers hebben niet eeuw na eeuw de Gemeente Gods van hun kansel pogen te stichten met vast beroep op de wonderen feiten en gebeurtenissen, waarvan de Schrift meldt, zonder dat ze er ook maar van verre in slaagden, tolk te zijn van den geest die achter die Openbaring school en ze had voortgebracht. Hoevele zijn er niet, die nu nog de Godspraak uit de Schrift lezen, zonder dat de geestelijke bezieling die er in tintelt, tot hun eigen ziel doordringt. Het is, helaas, eenmaal zoo, dat slechts weinigen er in slagen om de beide zijden van het geloofsleven even krachtig tot gelding te brengen. Zij die 't mystiek geestelijke minnen, laten zoo licht de feiten en de stellige uitspraken los, en omgekeerd, diegenen die met klem en kracht aan de feiten en aan die vaste uitspraken vasthouden, verstijven zoo vaak in een geestelijke ongevoeligheid. 't Rijkt zijn uiteraard zij er aan toe, die met vasten blik op de feiten, van het heilige weten te getuigen, en met vaste klem van het geloof de uitspraken op heilig gebied in zich weten op te nemen, maar die dan ook tegelijk in de ziel den geestelijken drang, de heilige aandrif gevoelen, die uit die feiten en uit die woorden tot hen komt. Hieruit vooral nu is het te verklaren, dat vrijere geesten de feiten meer naar eigen zin en lust poogden te vervormen, en het geopenbaarde woord meer op den klank af aanpassen aan hun eigen overleggingen, ten einde op die wijze niet anders vast te houden, dan wat voor hen persoonlijk leefde, en hen bezielen kon. Men wilde nu eenmaal geen letterkreeft, men wilde geen napperat wezen. En zoo kwam het er dan ten slotte toe, dat men eenzijdig warme geestelijke kringen kreeg, maar die alle vastigheid opsmol

ten, en dat daartegenover ten slotte een kring van stoere belijders stond, maar die geestelijk schier doof was. Het was dit proces tusschen het vaste in zijn vorm en het geestelijk plooibare en vrije, waaruit door Schleiermacher ook ten onzent de ethische school opkwam. Vandaar dat het geen zweem van verwondering behoeft te wekken, dat ook ten onzent de ethische school reeds in 1875 geneigd bleek, Daniel prijs te geven. Daniel was nu eenmaal niet echt, en daarom Daniel moest steeds meer door de Kerk worden losgelaten.

Deze houding van de Rationalisten, de Modernen en de Ethischen zou op zichzelf nog minder geschaad hebben, indien deze alsoortige bestrijders tegen het boek Daniel met spot en felheid waren losgebrand. Felheid hummerijds zou vanzelf geleid hebben tot onverzettelijkheid van geloovige zijde. Maar juist dat deed men. Veeleer is geen kritische strijd zachtzinniger gevoerd dan juist de kritiek op het boek Daniel. Hiervoor nu bestond een sterk sprekende reden, een reden hierin met name gelegen, dat wie de echtheid van het boek Daniel aanrandde, rechtstreeks in botsing kwam met de stellige uitspraken van den Heer. Ook onzerzijds moet daarom op het hier intredend getuigenis van Christus en zijn apostelen met volten nadruk gewezen worden. We zullen dit zelfs met eenige uitvoerigheid doen, wijl het voor ons en voor ieder die vast met zijn geloof in Christus staat, de zaak uitwijst. Eerst echter moet er op gewezen, hoe 't mede uit het beroep, dat de Christus op Daniel deed, verklaard moet worden, dat de bestrijders van Daniels echtheid zoo zachten toon aannamen. Geen woord van berisping zelfs kreeg men ten laste van de valsche verzinners van Daniels boek te beluisteren. Veeleer werd over die verzinners op de meest cervolle, op een bijna vereerende wijze geoordeeld. Zelfs poogde men den indruk te vestigen, alsof zij, die in den Makkabeentijd dit boek hadden opgesteld, het niet anders hadden gedaan dan met een goed en nobel doel. Deze opstellers en verzinners, hetzij één schrijver of meerderen saam, doorleefden zelfs, zoo zegt men dan, den jammer en de ellende, waarin Antiochus Epiphanes de vromen te Jerusalem gedwongen had. Het was nameloos wat deze heiligen te Jerusalem destijds te verduren hadden. Het scheen hun of het einde nabij was. Om zich heen ziende, ontwaarden ze dan ook, hoe hoog het gevaar onder de vromen krom, om ten slotte zelve onder den niet meer uit te houden druk te bezwijken, en van hun geloof af te vallen. Dit waarnemende, heeft toen de samensteller van dit boek zijn drijf doen dienen, om aan deze vervolgde vromen nieuwen geloofsmoed in te boezemen. Zij die dit boek samenstelden, zegt men dan, waren mannen met staatkundig doorzicht, die reeds de voortekenen bespeurden van den val van Antiochus. Het kwam er dus nog maar op aan, om de vervolgde en gepijnigde vromen voor zeg een drietal jaren stand te doen houden. En om dit te bewerkten, stelden ze toen dit geheele boek van Daniel saam. Daaruit toch moest blijken, dat, zoo men nog maar een drietal jaren volhield, de redding uit Egypte nabij was.

Dit nu vonden de verwerpers van Daniels echtheid zoo teeder bedacht, dat ze over de phantasie die toen te hulp werd geroepen, als over een goede, onschuldige inkleeding heenzen, en het veeleer loofden en bewonderden, dat er toen althans nog een enkele Jood te Jerusalem werd gevonden, die blijkbaar door zulk een verzonnen verhaal als hier werd opgedischt, zijn volk nog poogde te redden. Het was dan wel alles verzinzel en geheel onware voorstelling, maar het was toch zoo lief, zoo echt patriottisch, en zoo geloovig bedoeld, dat er hier althans zeer wel van een heiliging van het middel door het edele doel mocht gesproken worden. Deze beschouwing nu bracht te wege, dat de verwerpers van Daniels geschrift geen hard woord uit hun pen lieten vloeien, en veeleer den nobelen zin loofden, die de productie van dit verzonnen geschrift had ingegeven. Hoe hard en wrede de handlangers van Antiochus Epiphanes te Jerusalem ook te werk gingen, er was dan toch een kleine schaar van vromen, die tot den einde toe volhard heeft. De Makkabeërs hebben het initiatief voor hun heroïsme juist aan Antiochus wredeheid ontleend. En al is 't niet meer tot een herstel van Davids Koningschap gekomen, de uitkomst leidde dan toch tot vlak het tegendeel van wat Synes wrede Koning bedoeld had. Zijn toelag was geweest om den dienst van Jehovah eens en voor altijd

te niet te doen, en de uitkomst leidde er toe, dat juist omgekeerd in de tweede helft der tweede eeuw voor Christus het geloof zich te Jerusalem vaster inzette, dan het dit zelfs in Davids dagen vermocht.

Dat nu de Rationalisten eerst, en na hen de Modernen, voor dit spel der phantasie, gelijk dit in Daniels boek voor ons zou liggen, niets dan waardeering hadden, laat zich begrijpen. Wie van de vastigheden der Schrift overstapt in de dichterlijke verzinning, en de phantasie meent te mogen eeren, voelt zich ten slotte aan niets meer gebonden, en kan in een spelen met het heilige, gelijk de pseudo-Daniel zich dan zou veroorloofd hebben, moeilijk iets zondigs zien. Maar althans de ethischen hadden zich nooit mogen laten verleiden om het tegen ons in Daniels geschrift geboden wordt, aldus te verklaren. Op hun standpunt hadden deze ethische critici zonder bedenking kunnen toegeven, dat in de zware, harde tijden onder Antiochus Epiphanes een pseudo-Daniel zich had aangediend, om het bang benarde volk te sterken en te bemoeiden. Stel een geestelijk ziener in die dagen had zich veroorloofd onder den naam van Daniel een geschrift uit te geven, dat bemoeiende taal te hooren gaf en een profetie inhield van een eendelijke verlossing die ten slotte toch op deze verdrinking volgen zou, het zou ons niet hebben toegelachen, en we gelooven niet, dat zelfs zulke schijnbetiteling er mee zou hebben door gekund, maar ware het hierbij gebleven zoo kon men er een poëtische uiting in zien van wat ter bemoeiding van het arme, bedrukte volk moest strekken. Alleen maar, en dit is het hoofdbewaar, waarop men hier stuit, wat Daniels geschrift ons biedt, is volstrekt niet enkel een bemoeiende poëtische en profetische toespraak, veeleer is het in hoofdzaak een mededeeling van feiten, en wel een mededeeling van beweerde feiten, die volstrekt verzonnen en gelogen waren, waarvan niets aldus geschied was, en zulks wel van feiten met inlatingen van Goddelijke verschijningen en openbaringen, die puur uit 's mans eigen bedenskenen waren bijeen gevoegd. En dit nu overschrijdt zeer verre de grens die zelfs voor de stoutste phantasie des geloofs toelaatbaar is. Zoo speelt men met het heilige niet, en zoo mag men er niet medespelen. Onder artsen veroorlooft men zich alles, maar op heilig terrein als geloovig kind Gods aldus met het heilige, met den Naam Gods, met de engelen en hemelgeesten, en met de bezweeringen Gods om te springen, is voor een kind van God dat 't niet maar heet, doch waarlijk is, volstrekt ondenkbaar. En stel al, er ware toen ter tijd een Jood geweest, die zulk een stoute verzinning en zulk een spelen met het heilige had aangedurfd, dan zou 't ons in elk geval voegen, dit met geen woord te verontschuldigen, maar zou 't onze plicht en roeping zijn, al zulks onvoorwaardelijk en wel zeer gestrenge af te keuren. Dat de heidensche phantasie aldus met de afgoden en hun satellieten speelde, zij daargelaten, maar op Israëlitisch terrein was voor zulk een niet met het heilige spelen der phantasie geen plaats. Ze dook in Israël nimmer op. De verbod voor Jehovah verbod het. En nu zich in te beelden, dat zulks toch in Israël niet alleen geschiedde, maar geoorloofd was, en zelfs prijs en lof verdiende, juist op een oogenblik toen de worsteling om leven of dood op 't hoogst gespannen stond, is met de belijdenis van een waachtig geloof volstrekt onverenigbaar.

Rationalisten en Modernen moeten voor zich zelf weten, of zij metterdaad kans zien, een phantasie, gelijk dan in Daniel voor ons zou liggen, historisch in Israëls omgeving en levensovertuiging plaats te geven. Wat ons aangaat, we ontkennen met beslistheid, dat dit kan. Zulk een puur verzinzel, zulk een looze poësie, zulk een geheel zwevende phantasie, als naar de bedoelde voorstelling in Daniels boek voor ons zou liggen, is in het milieu waarin het dan verschenen zou zijn, ten eenenmale overklaarbaar. Die verzinners toch leefde dan niet in het Oosten, niet te Ecbatana of te Susa, maar in Jerusalem zelf, en wel op een oogenblik toen de strijd voor den Jehovah-dienst er op 't uiterste gespannen was. En bij zulk een Jood kon van een phantasie als hier dan voor ons zou liggen, eenvoudig uit letterkundig en historisch oogpunt geen sprake zijn. Een letterkundig product als hier voor ons ligt, zou bij een omgeving als Jerusalem in Antiochus dagen aanbod, gepast noch gevoegd hebben. Vooral voor de Ethischen bestaat zelfs mogelijkheid niet, om in de uitvlucht der Rationalisten en Modernen

med af te dolen. Voor hen toch zou een verzinners, die uit pure phantasie, alle feiten en gebeurtenissen ons voorspiegelde, gelijk ze in Daniels zeven eerste hoofdstukken voor ons liggen, niet een artist maar een man der leugen zijn geweest, die zich niet ontzag, onder inroeping van Gods bestel en onder de aandrif des Geestes, heel een reeks van gebeurtenissen te verhalen, waarvan niets geschied was, en die hij eenvoudig, wat wij platweg noemen, uit zijn duim had gezogen. Zulke verzinnende verhalen kunnen artistiek zelfs schoon zijn, indien ze blijven op het hun aangewezen terrein van het gewone, menschelek leven, maar ze zijn in Israël voor een ieder die geloof, ontolaatbaar, wanneer ze, gelijk in Daniels geschrift, als handeligen, daden en wonderen Gods worden voorgesteld, die met Goddelijke overmacht in het menschelek leven indrongen. Beweert derhalve een ethisch Godgeleerde of ethisch belijder, dat ook hem de grens die het heilige van het onheilige scheidt, nog wel ernst is, dan mag ook hij 't niet voorstellen, alsof zulk een pseudo-Daniel zich aan een onschuldige phantasie zou hebben overgegeven, en zou hij veeleer met ons een spelen met het heilige als in zulk een geval zou hebben plaats gevonden, onvoorwaardelijk moeten afkeuren.

Geldt nu nu reeds voor wie ethisch van professie is, dan geldt het natuurlijk nog voller zin voor wie Gereformeerd belijder zegt te zijn. De mogelijkheid zelfs van een pseudo-Daniel is voor ons uitsluitend, is wat in het boek Daniel voor ons ligt, niet echt, niet van Daniel zelf herkomstig, en niet in de 6e eeuw voor Christus te boek besteld, maar eerst in de tweede eeuw voor Christus valsche verzonnen, dan mag hier het doel nimmer geacht worden het ongeoorloofde middel te verschoonen. Bovenal, er zou dan geen sprake van mogen zijn, om zulk een pseudo-Daniel nog langer in onze Bijbel te dulden. De opsteller van dit boek zou dan, hoe goed ook zijn bedoeling ware geweest, zich door het schrijven en publiek maken van dit werk veeleer aan zeer ernstige zonde tegenover zijn God hebben schuldig gemaakt. Dan toch ware het een boek der meest plompe bedriegerij. Doch juist daarom moet dan ook met name op wat de Christus omtrent het boek Daniel betuigde, worden teruggegaan. Ook maar te onderstellen, dat ook de Christus door zulk een bedriegelijke phantasie misleid zou zijn, en zou geëerd hebben als een openbaring Gods, wat dan enkel product van een onheilige phantasie ware geweest, zou niet slechts aan de H. Schrift, maar aan de eere en de majesteit van Christus zelve te kort doen. Uit wat de Christus ten deze betuigde, blijkt toch, dat de Christus het boek Daniel gelezen had, de verhalen kende die er in stonden, en die verhalen geloofd heeft. Vraag, zou dit nu ook bij Jezus zelfbedrog en misleiding des geloofs zijn geweest?

Dr. A. K.

„Een wortel, die gal en alsem draagt“.

Dat onder vlieden niet zij een man, of vrouw, of huisgezin, of stam, die zijn hart heiden wende van den Heere, onzen God, om te gaan dienen de goden dezer volken; dat onder u niet zij een wortel, die gal en alsem draagt. Deut. 29 : 18.

Aan een wilde struik kunnen twee loten uitschieten, die derhalve van nature beide wild zijn. Maar ent ge nu op een van die twee loten een tam entel, dan is een volgend jaar de uitkomst, dat er aan diezelfde struik tweeërlei groeit, en wel de tamme vrucht aan de loot die geënt werd, en het oude wilde product aan de loot die ge niet hebt geënt.

Het eigenaardige hierbij nu is, dat beide, de wilde loot en de tamme geente loot, alsmu stoelen op eenzelfde wortel. En dit nu heeft zoo vaak het ongewenschte gevolg, dat 't entel toch weer verloopt.

Hierop nu wees Mozes, eer zijn einde naderde, het volk van Israël. Israël had nu de goden der heidenen afgezworen, en zich in 't Verbond ingesloten in den dienst van Jehovah.

Doch nu ontstond hiermee het gevaar, dat er toch weer afval insloep, en dat deze veraking van het Verbond den vrede in Israël verstoortte, twist en verdeeldheid deed opkomen, en dat alsoo uit den onherboren levenswortel, in stede van broederheide, een bitterheid aan gal en alsem geleed, onder het volk opkwam.

Vandaar Mozes' zoo ernstig vermaan: Dat er onder u niet zij een man of vrouw of gezin, waarin men de goden der heidenen ga dienen, in stede van Jehovah, en dat er niet onder u zij een wortel die gal en alsem draagt.

Op dit zoo ernstig woord komt het Nieuwe Testament tot tweemaal toe terug.

pij.
nten
rken
yd.
ntos,
ssabon
Sept.
Oct.
Nov.
2e en
klijken
telegram-
ZONN;
TS.
AMELDE
eef, rum
and voor
emendheid.
e bekoring
de levens-
50.
Bazant van
sterdam.
van post-
werken.
id en uit-
nities,
rdwij-
kost
f 1.70.
rogiat.
Pharm.
teit.
numageest
a te Oude
aculteit):
Buisloot
f 9.38; te
om f 4.42;
orp f 1.50;
op f 14.10;
f 14.65; te
ndam f 20;
f 26.35; te
f 3.38; te
f 14.44; te
f 5.90; te
f 15.96; te
f 7.45.
Groningen
is:
a heer W.
G. Elshove
gmeester.
rijs op Ger.
80 %
81 %
82 %
83 %
84 %
85 %
86 %
87 %
88 %
89 %
90 %
91 %
92 %
93 %
94 %
95 %
96 %
97 %
98 %
99 %
100 %
recht 16